

Дюжева К. Поетика вираження почуттів у ліриці Ліни Костенко /К. Дюжева // Наукові записки. Серія «Філологічна». Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. – Випуск 18. – С. 85-92 (0,3 др. арк.)

Поетика вираження почуттів у ліриці Ліни Костенко

Поезія Ліни Костенко досить часто постає об'єктом дослідження літературознавців (О.Таран, Н.Бойко, В.Брюховецький, І.Пономаренко, Г.Клочек, О.Башкирова, Т.Коляда), але в існуючих працях більше уваги приділяється власне теоретичним аспектам, на відміну від текстологічного занурення у рядки віршів. Відчутною є недостатня кількість розробок текстуального вивчення творів Ліни Костенко. У статті наводяться приклади дослідження впливу поетичної майстерності автора на яскравість вираження ним почуттів, на формування індивідуального стилю.

Метою статті є створення цілісного враження про окремі вірші Ліни Костенко на основі синтезу спостережень над вираженням почуттів у ліриці, заглиблення в образний текст. Для інтерпретації поезії застосовується структурно-семіотичний аспект.

Серед основних видів тропів, які зустрічаються у рядках Ліни Костенко, варто відзначити порівняння, епітет, метафору, метонімію, синекдоху, алегорію, іронію, гіперболу, перифраз, символ, синестезію, оксиморон. Зокрема, у поезії «Пелюстки старовинного романсу» автор вживає стилістичний прийом використання подібності у звучанні різних слів – каламбур: *Старий співав без гриму і гримас* [3, 46]. Виразальна сила вірша надзвичайно потужна. Читач легко уявляє змальовану ситуацію. Автологічне письмо, в якому слова вжиті в поетичному тексті у прямому значенні, на відміну від тропів, робить присутність старого співака у поезії «Пелюстки

старовинного романсу» такою зримою, що, здається, за мить він сам з'явиться перед реципієнтом [5, 22].

Оксиморон зустрічаємо у словах «*Гукала тиша рупором вокзальним*», які передають стан душі ліричної героїні поезії своїм несподіваним експресивним ефектом. Логічно протилежні слова «рупор» та «тиша» утворюють нову смислову якість, доповнюючи строфи побудованого на антитезі вірша «Очима ти сказав мені: люблю». Оксиморонне формулювання тут розвивається у ліричний сюжет [4, 505], перетворюючись на стилетворчий засіб. Хоча очі коханого і сказали ліричній героїні «люблю», однак головні, найважливіші для жіночого серця в ту мить слова, *оте неказане* лишилось *неказаним*. Спливав час:

Світали ночі, вечоріли дні.

Не раз хитнула доля терезами [3, 14].

Але обранцю ліричного «я» вірша, як і самій героїні, з якихось причин не судилося зізнатися одне одному в коханні. Мабуть, не довелося їм і бути разом. Предметом художнього вираження у вірші є світла печаль неподільного кохання. Поетика твору, побудована на оксюморонах й рефрені, породжує глибокий підтекст, який за своєю суттю є відкриттям почуття-в-часі. Воно настільки об'ємне, складне, суперечливе, що його надзвичайно важко окреслити в межах логічно-поняттєвого дискурсу. Тут маємо справу з явищем безсловесного мислення, завдяки якому переживається стан безмежності, нескінченності почуття [5, 21]. Ліна Костенко передає сум і жаль жінки, яка *багато слів* написала *пером*, але вже, певно, запізно для порятунку втраченого щастя. І хоча згодом метафорично *слова* в ній сходили, *як сонце*, вони вже не могли долетіти до серця, до глибини душі коханого. Не випадково для акцентації на тому, про що хотіла сказати поетеса, кожна строфа поезії завершується грою слів:

Неказане лишилось неказаним [3, 14].

У ліричній поезії Ліни Костенко почуття й вольові імпульси даються в їхній обумовленості чимось й у прямій спрямованості на конкретні явища.

Наприклад, у вірші «Двори стоять у хуртовині айстр» буремне, романтичне й разом з тим сумне почуття ліричного «я» розкривається через його враження від навколишнього світу («рожева й синя хуртовина» айстр) і через спогади про минуле (глибокі почуття та залишені ними рани одквітлого кохання).

Серед поезій Ліни Костенко про кохання – вірш «Розкажу тобі думку таємну». Він лаконічний, злагоджений, філігранно скомпонований, у ньому простежується й своєрідна сюжетна лінія. Читаючи поезію, спостерігаємо народження у свідомості ліричної героїні *думки таємної, дивний здогад* її обпікає. Вірш «Розкажу тобі думку таємну» сповнений багатими римами: *таємну – твоєму, обпік – навік, нанизавши – назавжди, країн – моїм, теорема – окремо, прирік – навік* [1, 28], що засвідчує високу музичну якість римування та підкреслює професійно-віртуозне володіння Ліни Костенко словом. Загалом, поетеса досить часто звертається саме до багатого римування, що є однією з особливостей її творчого почерку:

*Козацький вітер вишмагає душу,
І я у ніжність ледве добреду.
Яким вогнем спокутувати мушу
Хронічну українську доброту?! [4, 71]*

Для парадигматичної характеристики поезики певного твору важливим є сюжет, що може бути важливим також у ліричному роді літератури, але тут його особливістю є, як правило, скупа деталізація, гранична компактність, як це видно з поезій Ліни Костенко «Такий чужий і раптом – неминучий», «І як тепер тебе забути?», «... І не дивуй, що я прийду зненацька». Так, у тексті вірша «Такий чужий і раптом – неминучий» є рядки, які відтворюють грозову стихію природи і людського почуття:

*Мені, мабуть, ніколи не досниться
сліпучий спалах чистої жаги [3, 270].*

Ліна Костенко майстерно проводить паралель між електричним розрядом у природі та вибухом почуттів у людини, а саме – жінки:

Гроза мені погрожує громами,

закутий біль спинає на диби [3, 270].

Бачимо бурхливий, стрімкий, блискавичний (*такий чужий і раптом – неминучий*) розвиток почуттів. *Неминучий* так, як неминуча в природі гроза, адже стихії нічим не стримаєш. З цього і висновок автора:

Люблю.

Чужого.

Раптом – неминучого [3, 270].

Експресивність ліричної мови досягається у цьому вірші при активному застосуванні Ліною Костенко тропів (каламбур – *химери хмар*, прозопопея – *земля вдихне*, метафора – *на вишняках настояний озон*, епітет – *парчева злива*, персоніфікація – *грози пульсуюча десниця*, синестезія – *золоте шаленство голови*), стилістичних фігур (анафора – «*Чи ще тебе недоля не намучила? / Чи не сліпить грозою тканя ніч?*»), антитеза – *чужий-неминучий*, асиндетон – «*Люблю. / Чужого. / Раптом – неминучого*», градація – *химери хмар, → передгрозно, → парчева злива, → сліпучий спалах, → стихія, → сліпить грозою*), звукових повторів (алітерація – «*не доснит^ься сліпучий спалах чистої жаги*»). Лірика поетеси несумісна з нейтральністю й безпристрасним тоном. Мова цього ліричного твору сповнена експресії, яка виконує функцію організуючого і домінуючого початку. Вірш постає складним комплексним результатом поетики, поєднуючи у собі значення, звучання, ритм та візуалізацію.

Вірші «Осінній день березами почавсь» та «Не знаю, чи побачу Вас, чи ні» змальовують кохання ліричної героїні, яке можна означити епітетом *невтоленна прага*. В першому із цих творів рефреном наприкінці кожної строфи звучить рядок:

Але про це не треба говорити [3, 344].

У вірші три строфи, написані п'ятистопним ямбом з використанням перехресного римування. Пейзажних елементів у поезії набагато, їх становить тільки перший рядок – «Осінній день березами почавсь», але цей мальовничий зачин налаштовує реципієнта на мінорний осінній лад, створює

настрій, який прагне передати поетеса. Метафоричні рядки («*Різьбить печаль свої дереворити*», «*Свій будень серця будемо творити*») додають твору необхідної чуттєвої тональності. Враження таємничості та неможливості вимовити словами те, що переповнює душу ліричного «я», додає незвичайне римування, спричинене наявністю рефрену. Ліна Костенко римує рядки наступним чином:

1 строфа: *а б а б*,

2 строфа: *в б в б*,

3 строфа: *г б г б*.

За місцем ритмічного акценту (наголосу) в суголосних словах цей вірш можна класифікувати як такий, в якому чергуються окситонні (чоловічі) та парокситонні (жіночі) рими. І, як часто буває у Ліни Костенко, наприкінці поезії – її «сила», її емоційно-змістовий центр, що несе основне навантаження. Це чудові та щирі жіночі слова ніжності, вимовлені з інтонаційною виразністю: «*Я Вас люблю, о як я Вас люблю!*». Особливістю тут є звертання до коханого на «Ви», саме таке, з великої літери.

У вірші «Спини мене» немає розділових знаків. Поетеса нехтує синтаксичними нормами, звертаючись прямо, а не опосередковано, до кожного свого слова. І цей прийом спрацьовує: слова набувають автономності, чіткіше вриваються у свідомість реципієнта. Стрімкий потік свідомості, виражений у словах ліричної героїні, передає стан надзвичайного, майже афективного збудження. Відмова Ліни Костенко від поетичної та нормативної пунктуації – явище не нове в поезії ХХ століття. Воно зустрічається, зокрема, в поетичних текстах П.Тичини та М.Вінграновського [4, 571]. Це зумовлює своєрідність читання поезії: пристрасне, схвильоване, на одному подиху. Складається враження, що поетесу настільки охопило почуття, що до всього іншого, у тому числі – й до пунктуації, у неї в цей час бракує сил. Такими ж пристрасними постають і слова у рядках цього монологу-благання, що виник так раптово. Особливих емоційно-експресивних відтінків та враження спонтанності у вірші «Спини мене»

надає власне мовна особливість, частка *ж* (*вона ж промчить, за нею ж будуть, вона ж порве, вона ж поспалює*), а також алітерація на «с» («*вона ж слова поспалює вустами спини мене спини і схамени*»). Прийом написання твору без розділових знаків відкриває широкий простір для осмислення та сприйняття образів залежно від подумки розставлених реципієнтом знаків пунктуації.

Таке написання поезії не відповідає класичному стилю, якого Ліна Костенко зазвичай дотримується. Але вірш «Спини мене» показує неприв'язаність поетеси до жодних поширених в літературі аксіом, доводить той факт, що у віршованих рядках усе залежить лише від авторського задуму. У поезії Ліни Костенко все досконале, перевірене на її власному досвіді, внаслідок цього неприпустимим здається розрив строфи, виривання рядків з контексту.

У вірші «Я хочу знати, любиш ти мене» у трьох строфах п'ятистопним ямбом зображений душевний стан ліричного «я», спалах жіночого болю, змішаного з сумом, самозаспокоєнням і непереборною цікавістю: чи любить він? Хоча у рядках твору метафорично й окреслені життєві події та обставини (*сон, який уже не сниться, пекло потайне, сама від себе таємниця, калейдоскоп літ*), та в основі – стан душі, певне ціле, яке не є цілим у повному розумінні, це необхідна у ліриці, за Ф.Шлегелем [6, 62], єдність почуття.

Лірична героїня Ліни Костенко підкреслює важливість нерозривності сучасного людства та природи для розвитку людських стосунків та усїєї цивілізації. Зв'язок природи і кохання нерозривний, ним дихає кожен рядок поезії,

Де вечір пахне м'ятою,

аж холодно джмелю.

А я тебе,

а я тебе,

а я тебе

люблю! [3, 289].

Це почуття – не громоподібна пристрасть, не шалене кохання, не стихійний вибух емоцій та думок. Означення почуття більше схожі на хміль, духмяний та п'яний. Емоційно-сміслові навантаження вірша доводять до апогею прості стилістичні фігури – повтори, які вжиті тут надзвичайно вдало (тричі повторюється фраза «а я тебе», і слово «п'яна»). Ліна Костенко настільки майстерно використовує засоби поезики, що відчутним стає навіть запах того вечора, а слух набуває вміння розрізняти кольори. Кохання, гіперболічно зображене тут, є сильним і світлим, навіть болісним:

*Люблю до оніміння,
до стогону, до сліз* [3, 289].

Головною рисою ліричної героїні цього поетичного твору-освідчення в коханні можна назвати вірність обранцю, що декларується в останніх щасливо-хмільних словах:

*Без коньяку й шампана,
і вже без вороття, –
я п'яна, п'яна, п'яна
на все своє життя* [3, 289] !

Емоційне, відверте, радісне та безборонне зізнання. Особливістю поезики образу жінки постає вишуканість простоти, з якою вона веде свою мову. Її слова приємні для сприйняття без жодних прикрас, адже ними передано справжню любов. Сутність сказаного становить найбільшу цінність для поетеси, саме його зміст, лексико-семантичне навантаження кожної фрази надає поезії довершеного блиску і краси.

Лексичні засоби поезики у творах Ліни Костенко відзначаються різноманітністю та багатством. Серед маркованих слів, які постають інструментами витворення образу жінки – біблеїзми («*Прославилось, рідне. Осанна тобі*» [3, 224]), неологізми («*У антисвіті зірочкою марю,/ в антинароді свій народ люблю*» [3, 184]), okazіоналізми («*Місто, премісто, прамісто моє!*» [3, 317]), діалектизми («*Чабанська ватра тліє коло заватри*»

[3, 63]), синоніми («Хоч слід, хоч тінь, хоч образ свій залиш!» [3, 185]), антоніми («...отак от – «здраслуй», а отак – «прощай» [3, 286]), омоніми («А море, мамо, аморе, амо,/ аморе, амо!» [3, 285]).

Три зразки інтимної лірики Ліни Костенко «У світі злому і холодному», «І як тепер тебе забути?», «Я дуже тяжко Вами відболіла» єднає спільна тема: кохання, що вже зникло з життя жінки, залишивши приємні, щасливі й сповнені жалю спогади. Не випадково у кількісному співвідношенні у віршах поетеси переважають іменники, які, разом з дієсловами, несуть основне стилістичне навантаження. Епітети є максимально лаконічними та дієвими. У кожному із вищезгаданих творів є рядки, які підкреслюють болісну для ліричної героїні тему прощання й розлуки: «щастя зіткане з прощань» [3, 274], «І як ми будем, як тепер ми будем?!/ Такі вже рідні і такі чужі» [3, 278], «І як тепер тебе забути?» [3, 283].

Спільна риса поетики цих віршів – наявність повторів. Зокрема, у творі «У світі злому і холодному» бачимо наступні повтори: двічі – *чи*; чотири рази – *за*; двічі – *нехай це/ця*. У вірші «Я дуже тяжко Вами відболіла» п'ять разів звучить коротке слово *як*, чотири рази – *це/ця/цей*. Лірична мініатюра «І як тепер тебе забути?» рясніє повтором вказівного займенника *такої/такого*, який у 12 коротких рядках зустрічається 7 разів, до того ж виступає тут у ролі анафори. Такі повтори не є випадковими, адже завдяки їм поетеса підкреслює переважаючий настрій цих трьох віршів, в основі якого – журба, смуток, ностальгія жінки за справжнім коханням.

Любов у ліриці поетеси – це ніжність і пристрасть, стихія і хміль, невтоленна спрага і тихе сяйво, еміграція і велична переможниця; драматична і ніжна, гаряча і спокійна, граціозна і тривожна, стримана і урочиста. Ліричному «я» це навіть дещо незвично:

Мені страшно признатися: я щаслива.

Минають роки, а ти мені люб [3, 311].

Непередбачуваність, внутрішня пластичність створених поетикою автора ліричних образів жінки заряджає особливою емоційною силою:

«Напитись голосу твого,/ того закоханого струму», «Скільки ми милувались!/ І жодного разу – вдруге», «Зима стоїть персидська, як бузок,/ і жоден птах її не хилитасє...», «Ти до плеча мене притулиш/ безсмертним рухом скрипаля». Особливості стилю поетики Ліни Костенко у вираженні почуттів полягають у тому, що тексти авторки відзначаються новизною, впевненістю творчого почерку без натяку на пошуки синтетичного стилю. Ліна Костенко адекватно передає внутрішній світ жіночих персонажів, в якому найсуб'єктивніші почуття виражені за допомогою надзвичайно багатого арсеналу художніх засобів, а саме тропів, засобів фоніки та лексики, синтаксичних, стилістичних та риторичних фігур.

Література:

1. Бойко Н. Рима як складова частина фонічної організації тексту. На матеріалі поезій Ліни Костенко // Українська мова та література. – 2003. – №17. – С. 27-29.
2. Костенко Л.В. Вибране. – К.: Дніпро, 1989. – 559 с.
3. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І.Коваліва, В.І.Теремка. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.
4. Таран О. Поетика печалі в художньому світі Ліни Костенко // Українська мова та література. – 2004. – №15. – С. 19-23.
5. Шлегель Ф. Эстетика. Философия. Критика: В 2 т. – М.: Искусство, 1983. – Т. 2. – 447 с.